

VYBRANÉ VÝSLEDKY VÝSKUMU STAREJ VINOHRADNÍCKEJ KRAJINY SVÄTÉHO JURA

Dagmar ŠTEFUNKOVÁ

Ústav krajinnej ekológie SAV, Štefánikova 3, P. O. Box 254, 814 99 Bratislava
e-mail: dagmar.stefunkova@savba.sk

Abstract: *In this paper we present some results of current research of the old winegrowing landscape of Svätý Jur near the capital city Bratislava. In 2009 - 2010, the current landscape structure of sites with the occurrence of historical structures of agricultural landscape (HŠAL) in the cadastre of Svätý Jur and Neštich was mapped to document the present state of use of previous pinned vineyards, most of which disappeared after the restructuring of vineyards during socialism. From the original area of 106 ha of pinned vineyards, forests and semi-natural areas now occupy almost 28% of the area, and urbanized and technified areas constitute another 24%. The abandoned agricultural land occupy 11% of HSAL sites. These results confirm the trend of abandonment of agricultural use HSAL sites and increasing the share of recreational and residential areas.*

Keywords: *historical structures of the agricultural landscape, vineyards, Svätý Jur, current landscape structure*

Úvod

Vinohrady Svätého Jura sú súčasťou Pezinského vinohradníckeho rajónu, jedného z 12 vinohradníckych rajónov Malokarpatskej vinohradníckej oblasti v zmysle prílohy Vyhlášky č. 350/2009 Z. z., ktorá ustanovuje vinohradnícke oblasti a vinohradnícke rajóny Slovenska. Pestovanie viniča hroznorodého na Slovensku je nepriamo dokladované nálezmi vinohradníckych nožov na keltských sídliskách už v období pred našim letopočtom. O rozšírenie pestovania viniča ako aj pestovateľských technológií na juhu Slovenska sa zaslúžili už rímske légie za vlády Marca Aurelia Proba (276-282 nl.) a v tomto období okrem obľuby importovaného vína možno predpokladať, že aj na úpätí Malých Karpát mohli byť zakladané vinohrady podobne ako v susednej rímskej provincii Panónia (Turcsányi a kol., 2009). V 13.-14. storočí sa Malokarpatská vinohradnícka oblasť presadila aj na medzinárodných trhoch s vínom (Demo a kol., 2001), podmalokarpatské obce vďaka obchodu s vínom zbohatli, a neskôr niektoré získali štatút slobodného kráľovského mesta. V 13. storočí sa zároveň predpokladá, že sa ukončil proces privlastňovania viníc a vytvorilo sa základné pozemkové členenie vinohradníckej krajiny v Malých Karpatoch (Kahounová, 1962; Lukniš, 1977). V Svätom Jure, známej vinohradníckej obci pri Bratislave už v r. 1548 podľa Turcsányiho a kol. (2009) vlastnilo 158 vinohradníkov plochu 295 ha vinohradov. Výmera viníc sa v priebehu stáročí menila, a po 2. svetovej vojne období bolo zistených vo Svätom Juri 400 ha viníc a cez 850

majiteľov, vlastniacich pozemky vo výmerách od 10 árov do 3 ha (Turcsányi a kol., 2009). Štruktúra vinogradov a technológie ich obhospodarovania sa v Svätom Jure zachovali v základných črtách až do obdobia socializácie poľnohospodárstva. V 50-tych až 80-tych rokoch minulého storočia došlo ku zásadnej zmene fyziognómie krajiny podmalokarpatských vinogradov. Väčšina viníc v katastri Svätého Jura a Neštichu bola transformovaná na veľkoblokové terasované vinohrady. Transformácia vinohradníctva zapríčinila zánik väčšiny tradične obrábaných vinogradov.

Doposiaľ zachované staré terasy s vinohradmi so studničkami, vinohradníckymi búdami, záhradami, ktoré oddeľujú mohutné kamenné valy, sú dnes ohrozované opúšťaním poľnohospodárskej pôdy a rýchlym rozvojom rezidenčných areálov v blízkosti Bratislavy. Výskum a inventarizácia súčasného stavu tohto vzácneho fenoménu je preto nevyhnutná vzhľadom ku výnimočnej hodnote tejto krajiny (napríklad Huba, 1980).

Archaické poľnohospodárske krajiny s medzami a sprievodnými technickými a architektonickými prvkami, sú dnes vo svete evidované ako agrárne dedičstvo (www.fao.org/nr/giahs/en), predstavujú ľudské skúsenosti naakumulované počas stáročí v procese pretvárania pôvodnej krajiny pre pestovanie potravín spôsobom, ktorý zachováva estetické hodnoty, ekologickú rovnováhu krajiny a udržateľnosť kvality agrárnych systémov. Pokiaľ sa uchovávajú v aktívnej, nezakonzervovanej podobe, sú schopné plniť úlohu viacfunkčného ekonomického zdroja, ktorý prináša udržateľnú stabilitu a prosperitu miestnych komunit napríklad realizáciou cestovného ruchu, predajom kvalitných poľnohospodárskych produktov, kvalitou života, obytného prostredia, kontinuitou identity.

V príspevku sa zameriavame na analýzu využitia a súčasného rozšírenia historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny. Výskum bol realizovaný v katastri Svätého Jura a Neštichu v rokoch 2009-2010. Výsledky výskumu môžu byť využité ako podklad pre rozhodovanie pre územné plánovanie a manažment rozvoja sídla a manažment rozvoja cestovného ruchu, taktiež pre výskum krajiny a biologickej diverzity a pod.

Metodika a výsledky

Priestorovú a obsahovú identifikáciu historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny (HŠPK) Svätého Jura sme realizovali v zmysle Metodiky mapovania HŠPK (Dobrovodská, Špulerová., Štefunková, 2010), kde sme prítomnosť archaických agrárnych štruktúr mapovali podľa identifikačných znakov, ktorými sú: 1. pôvodná maloplošná štruktúra (pattern) pozemkov, 2. tradičné formy antropogenného reliéfu, 3. znaky používania tradičných technológií obhospodarovania, 4. spôsob využívania (poľnohospodárska kultúra), ktorý nebol zmenený počas kolektivizácie poľnohospodárstva v období socializmu. Na pozitívnu identifikáciu prítomnosti HŠPK v krajine je postačujúca prítomnosť minimálne jedného z uvedených znakov.

Pri analýze súčasného využitia areálov HŠPK sme vychádzali z členenia prvkov krajiny pokrývky pre projekt Corine Land Cover z roku 2000 (Feranec, O'ahel', 2001; Petrovič, Bugár, Hreško, 2009), pre potreby detailného mapovania extenzívneho využívania

poľnohospodárskej krajiny sme sa zamerali najmä na podrobné rozčlenenie skupiny extenzívne obhospodarovaných poľnohospodárskych prvkov a heterogénnych poľnohospodárskych areálov v mierke 1:5 000.

Detailná úroveň mapovania zahŕňa 28 prvkov súčasnej krajinnej štruktúry areálov HŠPK v piatich skupinách základnej úrovne členenia SKŠ (tab.1).

Súčasný charakter využívania areálov HŠPK sa už výrazne líši od historického využívania týchto plôch. Dostupné podklady (napr. Lukniš, 1977; Štefunková, Dobrovodská, 1997) o druhej krajinnej štruktúre územia, ktoré nebolo zasiahnuté kolektívizáciou poľnohospodárstva dokumentujú postupné zmeny z prevažne vinohradníckeho využitia na mozaiky so zvyšujúcim sa podielom opustených plôch a lesa, resp. podielom záhrad s rekreačnými chatami, na zostávajúcich poľnohospodárskych produkčných plochách ustupuje pestovanie viniča na kolíkoch a zvyšuje sa podiel drôtenkových viníc, ovocných drevín, a zeleniny.

Výsledky aktuálneho výskumu využívania krajiny tento trend potvrdzujú (graf 1, tabuľka 1). Celková výmera plôch HŠPK vo Svätom Juri dosahuje 106 ha. Urbanizované a technizované areály, z ktorých najväčší podiel majú záhrady a chaty dosahujú celkovú výmeru 24 ha, čo je takmer štvrtina plochy HŠPK vo Svätom Juri. Najvyššiu výmeru (51 ha) majú ešte stále poľnohospodárske areály, avšak z nich približne 19 ha zastupujú opustené produkčné plochy. Lesy a poloprirodné areály sú zastúpené na viac ako štvrtine plochy areálov HŠPK, pričom trend dlhodobejšieho opúšťania naznačuje prevaha zastúpenia sukcesných štádií drevín a zapojených porastov drevín v porovnaní s trávobylinnými sukcesnými štádiami na opustených plochách. Podrobnejšie informácie o zastúpení a výmere prvkov SKŠ je zdokumentované v grafe 1 a tabuľke 1.

Záver

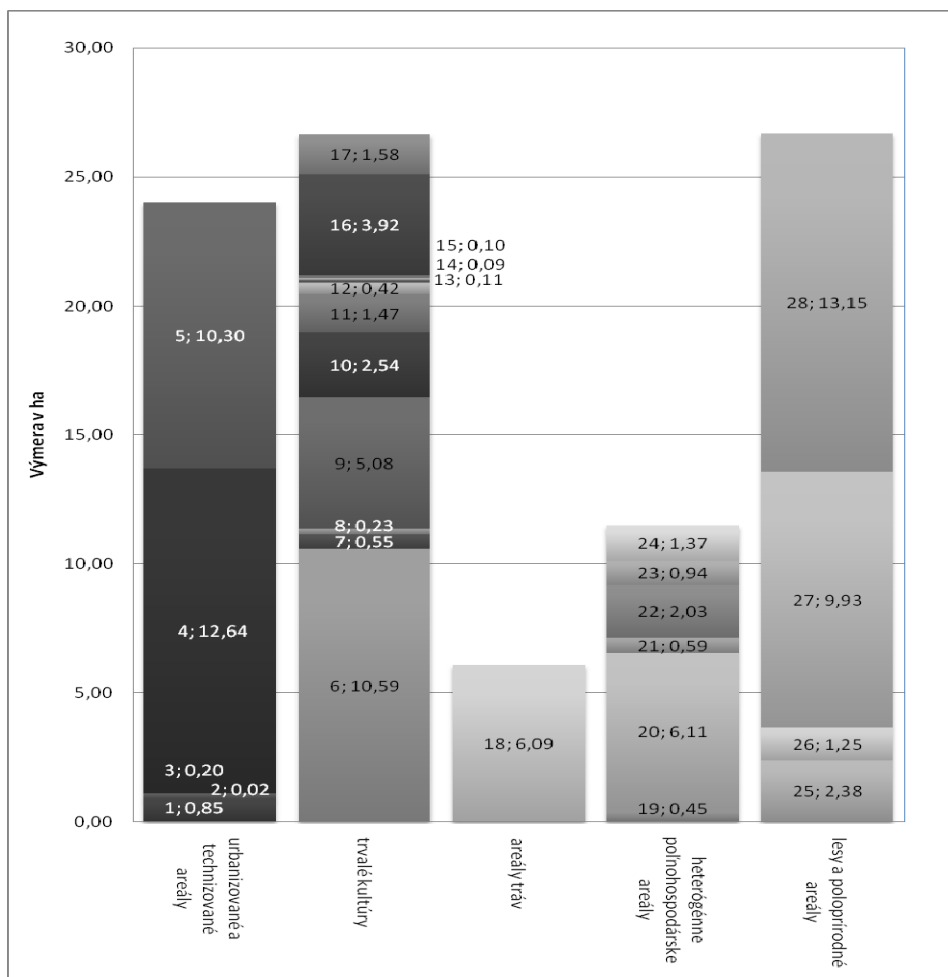
Svätý Jur, bývalé kráľovské vinohradnícke mesto s výnimočnou 800-ročnou históriou si v 21. storočí aj napriek silnejúcemu tlaku na premenu na rezidenčný satelit Bratislavy stále zachováva ráz malebného stredovekého mesta, obklopeného príťažlivou krajinou vinogradov a lesov Malých Karpát s atraktívnymi výhľadmi do Podunajskej roviny. Spôsob využívania krajiny, ktorý pretrval vo svojich základných črtách viac než pol tisícročia, sa výraznejšie zmenil až v období socializácie poľnohospodárstva v 50-tych až 80-tych rokoch minulého storočia. V tomto období väčšina poľnohospodárskej pôdy v katastri Svätého Jura a Neštichu, bola transformovaná na veľkablokové terasované vinohrady a ornú pôdu. Tieto zmeny zapríčinili odstránenie väčšiny tradične obrábaných vinogradov vo Svätom Jure.

V častiach katastra s výrazne členitým reliéfom, bolo aj v období socializmu ekonomicky nerentabilné vytvoriť nové terasovanie s presunmi veľkých objemov skládok kamenia.

Tab.1

kód	prvky SKŠ v areáloch historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny	výmera %
A. urbanizované a technizované areály		
1	izolované obytné stavby	0,90 %
2	prístupové cesty k pozemkom	0,02 %
3	skládky kamenia (rúny) bez vegetácie	0,21 %
4	záhrady	13,31 %
5	chaty, chatové osady	10,84 %
B. trvalé kultúry		
6	vinice drôtenkové	11,15 %
7	vinice kolíkové	0,58 %
8	vinice zmiešané	0,24 %
9	vinice opustené drôtenkové	5,35 %
10	vinice opustené kolíkové	2,67 %
11	vinice opustené zmiešané	1,55 %
12	nížkokmenné sady	0,44 %
13	vysokokmenné sady	0,11 %
14	nížkokmenné sady opustené	0,09 %
15	vysokokmenné sady opustené	0,11 %
16	gaštanice	4,12 %
17	gaštanice opustené	1,67 %
C. areály tráv		
18	trvalé trávne porasty	6,41 %
19	mozaiky ornej pôdy, sádov, vinníc, TTP a ovocných krovin	0,47 %
D. heterogénne poľnohospodárske areály		
20	mozaiky TTP, sádov a vinníc	6,43 %
21	mozaiky TTP a sádov	0,62 %
22	mozaiky TTP a vinníc	2,13 %
23	mozaiky TTP a vinníc (NDV 20-40 %)	0,99 %
24	mozaiky sádov a vinníc (NDV 20-40 %)	1,45 %
E. lesy a poloprirodné areály		
25	trávobylinná vegetácia so sukcesiou drevín do 20 %	2,51 %
26	trávobylinná vegetácia so sukcesiou drevín do 40 %	1,32 %
27	sukcesné štádiá drevín (40-80 % pokryvnosti)	10,46 %
28	lesíky, skupiny stromov, kriačiny	13,84 %

Graf 1: Podiel prvkov SKŠ v základných skupinách krajinných prvkov areálov historických štruktúr poľnohospodárskej krajiny

Vysvetlivky: Menovky údajov (napr. 3;0,20): 1. číslo - kód prvku SKŠ; 2. číslo - výmera prvku v ha

Tam sa stará vinohradnícka krajina zachovala doteraz, pretrvali a ďalej sa vyvíjali výnimočné kombinácie kultúry, histórie a prírodných podmienok.

Analýza súčasnej krajinej štruktúry v areáloch historických poľnohospodárskych štruktúr v katastri Svätého Jura a Neštichu naznačuje pokračujúce a gradujúce trendy urbanizácie a opúšťania, ktoré tieto významné krajinné štruktúry existenčne ohrozujú. Poznanie aktuálneho stavu starej vinohradníckej krajiny je nevyhnutným podkladom pre detailný výskum vývojových trendov, krajinej a biologickej diverzity tohto územia, ktorý je potrebný pre aktivity samosprávy a občanov Svätého Jura smerom ku identifikácii významných krajinných hodnôt, rozvoju turizmu a cestovného ruchu a kvality života ako pozitívnej alternatívy ďalšieho vývoja územia.

PodĎakovanie

Príspevok vznikol v rámci riešenia vedeckého projektu 2/0017/09 financovaného grantovou agentúrou VEGA „Krajinnoeologický potenciál pre rozvoj vidieka na Slovensku so zameraním na cestovný ruch“.

Literatúra

DEMO, M. a kol., 2001: Dejiny poľnohospodárstva na Slovensku. Slovenská poľnohospodárska univerzita v Nitre v spolupráci s Výskumným ústavom pôdoznanectva a ochrany pôdy v Bratislave. Vysokoškolská učebnica. 662 pp., ISBN 80-7137-894-1.

DOBROVODSKÁ, M., ŠPULEROVÁ J., ŠTEFUNKOVÁ D., 2010: Survey of historical structures of agricultural landscape in Slovakia. In: Living Landscape. The European Landscape Convention in research perspective. 18 – 19 October, Florence. Conference Materials. Volume II. Short Communications: p. 88 – 92.

FERANEC, J., OŤAHEL, J., 2001: Krajinná pokrývka Slovenska (Land cover of Slovakia). Geografický ústav SAV, Veda, vydav. SAV, Bratislava, 124 pp.

HUBA, M., 1989: Jur pri Bratislave – posledná príležitosť (alebo: Môže byť kultúra a úcta k hodnotám v protiklade s občianskymi záujmami?), ZO SZOPK č. 6 v Bratislave, Bratislava.

KAHOUNOVÁ, E., 1962: Vinohradníctvo Malých Karpát, Slovenský Národopis 1962, č. 1, 5 pp.

LUKNIŠ, M., 1977: Geografia krajiny Jura pri Bratislave. Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava, 212 pp.

PETROVIČ, F., BUGÁR, G., HREŠKO, J., 2009: Zoznam krajinných prvkov mapovateľných na území Slovenska, In: GEO Information č. 5, Nitriansky kraj v kontexte regionálneho rozvoja, p. 112 – 124, ISSN 1336 – 7234.

ŠTEFUNKOVÁ, D., DOBROVODSKÁ, M., 1997: Historické poľnohospodárske formy využitia zeme – ich úloha v trvalo udržateľnom rozvoji. Acta Environmentalica UC, Supplement, p. 149 – 153.

TURCSÁNYI, J. A KOL. (Duchoň, J., Nováková, M., Popelková, K., Turcsányi, M, Vlasáková, B., Vavák, J., Voda, I.), 2009: Svätý Jur 1209-2009 – dejiny písané vínom. Ed: Turcsányi, J., Svätý Jur, 253 pp., ISBN 987-80970198-5-3.

www.fao.org/nr/giahs/en

vyhláška MP SR č. 350/2009 Z. z. z 19. augusta 2009, ktorou sa vykonávajú niektoré ustanovenia zákona č. 313/2009 Z. z. o vinohradníctve a vinárstve.